

ОНТОЛОГІЯ, АКсіОЛОГІЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 316.32:004

Кушакова-Костицька Н. В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, м. Київ

СВОБОДА ІНФОРМАЦІЇ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Свобода інформації є основним правом людини та критерієм усіх інших свобод.

(Із резолюції 59 (1) Генеральної Асамблеї ООН)

Проаналізовано концепт «свобода інформації» та право на інформацію у філософсько-правовому контексті на підставі наукових досліджень, нормативних та інших документів. Обґрунтовано, що шляхи розв'язання проблем, пов'язаних зі свободою інформації, залежать від світоглядних установок, притаманних соціуму, зокрема індивіду.

Ключові слова: права людини, інформація, право на інформацію, свобода слова, свобода інформації, інформаційне суспільство.

Найбільш важливим аспектом життєдіяльності людини є забезпечення її природних прав та особистої свободи. Демократичність і ступінь цивілізованості кожного суспільства визначають відповідно до того, наскільки вільними почувають себе його члени, наскільки повноцінно вони можуть здійснити свої громадянські права. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття в країнах ЄС та Україні не лише було розпочато активну дискусію про права і свободи людини з високих трибун та у ЗМІ, а й було здійснено конкретні спроби подальшого розвитку демократичного суспільства. В Україні першим кроком стало прийняття нової Конституції України 1996 року, а також численних законодавчих актів у різних галузях права (конституційне, адміністративне, фінансове, цивільне, інформаційне, трудове, кримінальне тощо).

Реаліями сучасного суспільства є те, що проміжок часу між прийняттям таких нормативних актів і реальним здійсненням закріплених у них прав і свобод людини може бути досить тривалим. Попри безліч труднощів і стереотипів, що сформувались у нашому суспільстві за роки радянської влади, етап змін вже було розпочато. Важливу роль у початку цього важкого процесу відіграв інформаційний бум, спричинений розвитком недержавних ЗМІ, зокрема Інтернету.

Нині, інформаційні відносини в суспільстві набувають особливої значущості – відбувається перехід від технократичного до інформаційного суспільства, виникають нові цілі та завдання щодо створення нового правового простору. Продовжуючи думку американського соціолога Т. Парсонса про визначальну роль релігії та політики у творенні суспільства, можна стверджувати, що зараз таким фактором стала інформація [1]. У цьому контексті базовим питанням є визначення поняття «інформація», а також її законних меж і гарантій використання. У ст. 34 Конституції України йдеться про право кожного «збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію», однак «використання» інформації можна тлумачити і як її збирання, зберігання, поширення тощо, тобто здійснення будь-яких операцій із нею. Тобто на сучасному етапі інформацію визначають передусім як товар. Людство загалом досягло певного розуміння того, що світом володіє не той, хто має гроші чи інші матеріальні цінності, а той, хто «охороняє» та «володіє» певною інформацією. Саме тому інтелектуальна власність поступово витісняє матеріальні цінності.

Зазначену світову тенденцію підтверджують численні документи Ради Європи, де серед першорядних завдань визначено законодавчий процес розроблення та прийняття правових норм, які регулюють відносини в таких сферах, як:

- розвиток і використання інформаційної інфраструктури й телекомунікацій;
- доступ до інформації;
- захист інформації в телекомунікаційних мережах;
- захист громадян, суспільства, держави від неправдивої, недобросовісної та шкідливої інформації;
- захист телекомунікаційних мереж від інших неправомірних дій.

Важливим постає питання розробленості окреслених проблем у наукових дослідженнях вітчизняних науковців.

Зокрема, автором цієї статті ще 2004 року було захищено дисертацію на тему «Конституційне право на інформацію в Україні (порівняльний аналіз)», яка стала першою дисертаційною працею в Україні, що присвячена цій проблематиці. Цю тему пізніше було відображено в інших дисертаційних дослідженнях. Серед них варто виокремити такі: «Конституційне право громадян на інформацію і свободу інформації» А. В. Кротова (2007), «Право на доступ до інформації в Україні: конституційно-правовий аспект» О. В. Нестеренко (2008), «Свобода масової інформації: конституційно-правовий аспект» В. В. Середюк (2010), «Концепт “свобода слова” та його вербалізація в сучасному українському мас-медійному дискурсі» Т. І. Печончик (2010), «Адміністративно-правове регулювання реалізації права громадян на інформацію, яка не відноситься до таємної» І. В. Малини (2014), «Право на інформацію як фундаментальне право людини» В. С. Політанського (2016) тощо.

Зацікавленість цією проблематикою зумовлена тим, що в середині 1950-х років розпочалася третя фаза розвитку сучасної цивілізації – інформаційна, якій передували аграрна й індустріальна. Для неї характерним стало виокремлення інформації (нематеріальної субстанції) як визначальної категорії у відносинах між суспільством і державою, людиною і державою, а також людей між собою. Якщо попередні два періоди були безпосередньо пов'язані з об'єктом діяльності (землею або засобами діяльності – машинами і механізмами), то на сучасному етапі саме інформація набуває універсального характеру. Вона постала об'єктом докладання зусиль людини, засобом (інструментом) людської діяльності та, власне, продуктом цієї діяльності. У такій триєдиній сутності інформація набуває також матеріальної сили. Вона виконує функцію залучення людини до енергетично-інформаційного континууму, тобто таких загальних і світоглядних понять, як Абсолют і Вічність.

Людство накопичило значну кількість інформації, що суттєво впливає на всі галузі нашого життя. Комп'ютери й інформаційні технології розв'язали проблему оброблення та збереження величезних обсягів інформації, хоча й, тимчасово, оскільки можливості комп'ютерів також обмежені. Найпотужнішими носіями інформації були і досі є саме біологічні структури, зокрема такий властивостями наділено людський мозок. Варто

зауважити, що людина завжди буде членом суспільства, організованого певним чином.

Упродовж тисячоліть головними засобами організації суспільства постають право і держава, які також розвиваються на базі синтезу інформації про колишній і сучасний стан суспільства, зумовлений політичними, ідеологічними, економічними, культурологічними, релігійними, етнічними та іншими факторами, та про його майбутній стан, від якого буде залежати, як саме трансформуються право й держава в майбутньому, чи є вони вічними, або лише тимчасовими характеристиками й атрибутами цивілізації впродовж певного етапу.

Суспільство, хоч і є цілісним організмом, сформоване з окремих індивідів, які наділені певними фізичними, інтелектуальними та світоглядними особливостями. З одного боку, індивід є невід'ємним членом суспільства, а з іншого – автономною, відособленою системою, зокрема в інформаційному контексті. Інформація для конкретної особи – це безмежний масив знань, завдяки яким вона може розвиватися та самовдосконалюватися. Інформація постає головним чинником соціалізації та ресоціалізації людини, ланкою, що єднає її з суспільством. Достовірне та вчасне інформування державою громадян і надання ними необхідної для функціонування держави інформації є запорукою формування розбудови соціальної та правової держави.

Конституції сучасних держав гарантують людині сприятливий стан довкілля, відповідні сімейні та інші соціальні умови, за яких особа буде ефективно розвиватися. Однак лише в конституціях, прийнятих починаючи з другої половини ХХ століття, передбачено право людини на інформацію. Науковці та практики трактують його як політичне право, пов'язане з можливістю громадян знати про наявні політичні інститути й процеси та особливості їх функціонування у власній державі та світі.

На початку 1980-х років зміст права на інформацію почали тлумачити значно ширше. Так, у Декларації свободи висловлювань та інформації, прийнятій Радою Європи 1982 року, свободу інформації було проголошено запорукою соціального, економічного, культурного і лише насамкінець політичного розвитку кожної людини.

На сучасному етапі розвитку суспільства існує потреба перегляду права на інформацію в контексті конституційного права, яке особа набуває не в результаті дарування його державою, чи державою і суспільством, а що є її природним правом. Право на інформацію постає запорукою вільного її отримання, індивідуального оброблення та передавання.

Досі не сформовано чітке розуміння права на інформацію як природного права, не визначено його характеристики на законодавчому рівні. Це спричиняє певні практичні й теоретичні труднощі, які перешкоджають подальшому розробленню теорії прав людини в українському суспільстві та усвідомленню його членами права на інформацію як іманентного та невід'ємного. Варто зауважити, що зазначені проблеми неодноразово були предметом обговорення в українському суспільстві.

Ще 16 січня 2001 року в Україні було проведено парламентські слухання з питань інформаційної діяльності та свободи слова, де депутати обговорювали тему роздержавлення ЗМІ, можливість реєстрації Інтернет-видань, державне регулювання Інтернету загалом, а також створення Інформаційного кодексу. Однак, відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про діяльність Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади щодо забезпечення свободи слова, задоволення інформаційних потреб суспільства та розвитку інформаційної сфери в Україні», у національних ЗМІ які і під час проведення слухань не відбулось відповідного резонансу щодо результатів цих слухань. Так, 12 травня 1999 року в учасників парламентських слухань викликало «глибоке обурення... чергове демонстративне припинення радіотрансляції засідань Верховної Ради України та вилучення з її сесійного залу знімальної техніки Національної телекомпанії України саме в день публічної частини слухань» [2]. Проте парламентські слухання 2001 року набули політичного характеру (у зв'язку зі спробою поєднання Інтернету з державною безпекою) [3], а деякі відповідні Укази Президента України в цій сфері, зокрема Указ «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні», № 928/2000, Указ «Про деякі заходи по захисту інтересів держави в інформаційній сфері» № 346/1998, а також Указ «Про

заходи щодо захисту інформаційних ресурсів держави» № 582/2000, на думку авторів багатьох публікацій, було прийнято як намагання узаконення державного контролю над досі вільним інформаційним обміном у глобальній Інтернет-мережі, що є найбільш універсальним сучасним засобом реалізації права на інформацію [4; 5].

Вважаємо, що національні інформаційні правовідносини мають, незалежно від особливостей розвитку, корелювати та відповідати загальним світовим тенденціям і правовим нормам.

Складні історичні обставини, що призвели до сучасного становища України (революційні події 2013–2014 років, проведення антитерористичної операції тощо), зумовили встановлення на законодавчому рівні суттєвих обмежень у сфері інформаційних прав громадян. Зокрема, було видано Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки України від 28 квітня 2017 року “Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)”» від 28 квітня 2017 року.

З огляду на світові тенденції, цікавими є підходи щодо майбутнього інформаційного суспільства, висловлені в доповіді Римського клубу «Перша глобальна революція» (1990). Цей клуб є вільної асоціацією 100 представників 50 країн з п'яти континентів, які дотримуються різних ідеологій, є фахівцями різних галузей, намагаються впливати на рішення політиків і громадськості, пояснюючи й аналізуючи глобальні проблеми. Мета клубу полягає у створенні чіткого образу світу, оцінюванні наявних матеріальних, людських і моральних ресурсів, а також мобілізації людської енергії та політичної волі з метою побудови нової глобальної спільноти. У вказаній доповіді наголошено, що через загальний нездоровий стан сучасного суспільства головною проблемою сучасності є втрата цінностей, які раніше забезпечували згуртованість його членів. У зв'язку з цим Римський клуб досліджує два взаємопов'язані питання – «інформаційне суспільство» та «межі демократії». Головною проблемою майбутнього інформаційного суспільства представники клубу визнають зайнятість людини в широкому значенні, розв'язання якої все ж не спроможне врятувати систему демократії від усіх бід. По-перше, існує протиріччя між необхідністю термінових рішень і демократичною процедурою,

головною перевагою якої є консенсус, а недоліком – повільність. По-друге, «управління досі реалізують по вертикалі, а кожну проблему розв'язують відокремлено, хоча жодне питання не можна розглядати, або вирішувати, без осягнення й аналізу цілісної проблематики. Нині світ потребує лідерів нового типу, які здатні бачити проблему різнобічно та комплексно. Прийняття рішень не має залишатись монопольним правом урядів, які працюють у вакуумі. До цього процесу потрібно залучати представників бізнесу і промисловості, дослідницькі інститути, недержавні установи, науковців, використовуючи всі накопичені досвід і знання. Визнання екологічних проблем (глобальне потепління, нестача води, голод тощо) головним новим ворогом людства є помилковим прийняттям наслідків за причини. Ці труднощі породила людина і перемогти їх може лише вона, змінивши власну поведінку» [6]. Варто дійти висновку, що громадяни України мають змінити свою поведінку та ставлення до співвідношення особистих і громадських проблем, щоб отримати реальні особисті чи громадянські права, зокрема на інформацію.

Таким чином, питання свободи інформації та пов'язане з ним питання реалізації права людини на інформацію залишаються не лише актуальними, й теоретично і практично не вирішеними. Аналіз ситуації дає змогу стверджувати, що способи розв'язання проблем, пов'язаних зі свободою інформації, залежать від світоглядних установок, притаманних індивіду зокрема та соціуму загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс ; пер. с англ. Л. А. Седова, А. Д. Ковалева ; под. ред. М. С. Ковалевой. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
2. Про підсумки парламентських слухань «Інформаційна політика України: стан і перспективи» [Електронний ресурс] : Постанова Верховної Ради України від 2 черв. 1999 р. № 705-XIV. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/705-14>. – Назва з екрана.
3. Парламентські слухання з питань інформаційної діяльності та свободи слова від 16 січ. 2001 р. [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.kiev.ua/press/ses6>. – Назва з екрана.

4. Прусенко В. Интернет «под колпаком?» / В. Прусенко // Бизнес и политика. – 2000. – № 2–3 (39–40). – С. 33–34.

5. Byrne P. New State Agency to Monitor Internet / P. Byrne // Kyiv Post. – 2000. – Vol. 6. – Issue 18. – May 4. – P. 1, 3.

6. Пономарев М. В. Новая и новейшая история стран Европы и Америки / М. В. Пономарев, С. Ю. Смирнова. – М. : Владос, 2000. – Т. 3. – С. 350–354.

REFERENCES

1. Parsons, T. (1998). *Sistema sovremennykh obshchestv [The system of modern societies]*. (L.A. Sedova, & A.D. Kovaleva, Trans). M.S. Kovaleva (Ed.). Moscow: Aspekt Press [in Ukrainian].

2. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy pro pidsumky parlament-slykhan Informatsiina polityka Ukrainy: stan ta perspektyvy: vid 2 cherv. 1999 r. No. 705-XIV [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine on the results of the parliamentary hearings Information Policy of Ukraine: State and Prospects from June, 2, 1999, No. 705-XIV]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/705-14> [in Ukrainian].

3. Parlamentski slukhannia z pytan informatsiinoi diialnosti ta svobody slova vid 16 sich. 2001 r. [Parliamentary hearings on information and freedom of speech from January 16, 2001]. (n.d.). *rada.kiev.ua*. Retrieved from <http://www.rada.kiev.ua/press/ses6> [in Ukrainian].

4. Prusenko, V. (2000). Internet pod kolpakom? [Internet under the hood?]. *Biznes i politika, Business and politics*, 2-3(39-40), 33-34 [in Russian].

5. Byrne, P. (2000). *New State Agency to Monitor Internet*. Kyiv Post.

6. Ponomarev, M.V., & Smirnov, S.Yu. (2000). *Novaia i noveishaia istoriia stran Yevropy i Ameriki [New and recent history of Europe and America]*. Moscow: Vlados [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 20.10.2017

Kushakova-Kostytska N. – Doctor of Law, Senior Research Fellow, Honored Lawyer of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Freedom of Speech in the Philosophical and Legal Context

In the article it is analyzing the concept «freedom of information» and the right on information in the philosophical and legal context on the base of the scientific research, normative and other documents.

It is pointed that before this time in the society it is not formed clear vision and understanding of the right on information as a natural right, it is not defined its characteristics on the legislative level. It creates some practical and theoretical difficulties, that largely disturbs further development of the theory of the human rights in Ukrainian society and the consciousness by its members the right on information as an immanent and inherent.

It is concluded that the decision of problems connected with freedom of information it is needed to find first of all, on the philosophical level. These decisions in particular depend on individual worldviews, in general – depend on the attitude to the problem which dominates in the society.

Keywords: human rights, information, right on information, freedom of speech, freedom of information, information society.